

ÇİN REFORM TECRÜBESİNİN KALKINMA KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi M. Nergis ATAÇAY

Kastamonu Üniversitesi, İİBF, (nergisatacay@kastamonu.edu.tr)

ÖZET

Kalkınma kavramı üzerine tartışmalar 1950'lerde sistemli bir akademik ilgiye dönüştüğünden beri kavramın anlaşılması konusunda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Birbirine benzer evreler sonucunda ve aynı yöntemlerle her ülkenin kalkınacağı yaklaşımının doğru olmadığı ortaya çıktıktan sonra, kalkınmanın zamana ve söz konusu ülkenin koşullarına bağlı olarak gerçekleştiği ve beraberinde toplumsal ve kültürel gelişmeyle birlikte toplumsal adaleti de getirmesi gerektiği anlayışı ortaya çıkmıştır. 1970'lerin sonlarında başlayan reform döneminde bütün dünyanın ilgisini çeken bir ekonomik başarı kaydeden Çin'in, aynı dönemde eşitsizlikleri ortadan kaldırmak, dolayısıyla toplumsal adaleti sağlamak konusundaki performansı çok da iyi olmamıştır. Bu nedenle, Çin'in reform tecrübesinin kalkınma tartışmaları çerçevesinde ele alınması önem kazanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çin Reform Dönemi, Ekonomik Büyüme, Eşitsizlikler, Kalkınma.

REVIEWING CHINA'S REFORM EXPERIENCE WITHIN THE CONCEPT OF DEVELOPMENT

ABSTRACT

There have been important improvements in understanding the concept of development since discussions on the concept had turned out to be a systematic academic interest. After it is seen that the approach which is based on the idea that each country would develop in similar stages and with the same methods, is not correct the understanding that development occurs in line with the conditions of time and related country and would bring social justice in addition to social and cultural development. China which recorded an economic success during the reform period which began at the end of the 1970s that attracted the attention of the whole world, did not have a good performance during the same period in overcoming inequalities, hence setting social justice. Because of this reason, concentrating on China's reform experience within the perspective of discussions on development gains importance.

Keywords: China's Reform Period, Economic Growth, Inequalities, Development.

1. Giriş

Sosyal bilimlerin üzerine eğildiği en önemli konulardan biri kalkınmadır. Kalkınma, tek bir faktöre bağlı olmayan karmaşık ve dinamik bir süreçtir, dolayısıyla kalkınmaya ilişkin göstergeler de çeşitlenmektedir. Kalkınma konusuna duyulan akademik ilgi, her ne kadar çok daha eski dönemlere dayansa da teorik olarak sistemli halini 20. yüzyılın ikinci yarısında almaya başlamıştır. Bu ilginin geldiği nokta göstermektedir ki kalkınmayı sadece ekonomik büyüme ile açıklamak mümkün değildir. İnsanların yaşam kalitesinin iyileşmesi, toplumsal gelişmenin sağlanması ve toplumsal bölüşümün adaletli hale gelmesi de kalkınmanın önemli göstergeleri arasında yer almaktadır. Başka bir deyişle, kalkınmadan söz edebilmek için toplumsal adaletin sağlanması gerekmektedir. Ayrıca, artık bir ülkenin kalkınmayı başarması kadar bunu sürdürmesi de önem kazanmıştır. Bu nedenle, kalkınma, özellikle sürdürülebilirliği açısından toplumsal ve kültürel gelişmeyi de beraberinde getirmelidir ve çevrenin korunmasına da katkıda bulunmalıdır. Bunlara ek olarak, ülkelerin kalkınma süreçlerinin, artık sadece buldukları bölgenin özelliklerine değil, küreselleşmenin bir sonucu olarak küresel ekonomik ve politik faktörlere bağlı olduğunu da vurgulamak gerekmektedir.

Karmaşık bir süreç olması, kalkınma konusunun hem düşünce hem de uygulama açısından krizde olduğu şeklinde yorumlanabilmektedir (McMicheal, 2000: 284). Amartya Sen'e göre kalkınma insanların özgür olması ve yoksulluklarını ortadan kaldırmak ya da başka bir deyişle yaşam kalitelerini iyileştirebilmek için gerekli araçlara sahip olmalarıdır (Sen, 2000). Bu görüşe katılmamak mümkün değildir; bununla birlikte kalkınma ile toplumsal adalet arasındaki ilişkiye de mutlaka vurgu yapmak gerekmektedir. Bu çerçevede, bölgesel eşitsizlikler, kent-kır açıklığı, gelir eşitsizliği, yoksulluk, işsizlik, eğitim ve sağlık sorunları, cinsiyet eşitsizliği, yolsuzluk, suç oranlarının yüksekliği ve çevre kirliliği gibi meselelerin çözülmesi kalkınmanın gerçekleşmesi açısından önem taşımaktadır. Artık, bir ülkede eşitsizliklerin azaltılması ve toplumsal adaletin sağlanması kalkınmanın önemli öğeleri arasında yer almaktadır. Bunun yanında, kalkınmanın, Behrooz Morvaridi'nin de belirttiği gibi tarihsel koşullar başta olmak üzere söz konusu ülkeye özgü koşullara göre gerçekleştiği; bu nedenle de tek bir kalkınma reçetesi olmadığı ortaya konulmuştur (Morvaridi, 2008).

1970'lerde kalkınma üzerine yapılan tartışmalarda kalkınmada devletin rolüne ilişkin bir uzlaşmaya varılamışken Doğu Asya'nın ihracata dayalı ekonomik politika yürüten "kalkınmacı devletleri" yüksek ekonomik performans göstermeye başlamıştı. Çin Devleti'nin, kısmen de olsa aynı coğrafyayı paylaştığı Doğu Asya devletleri gibi "kalkınmacı devlet" özellikleri gösterip göstermediği çok tartışılmıştır. Öte yandan kesin olarak bilinen şudur ki son dönemde ekonomik büyümesi yavaşlamış olsa da Çin, 1970'lerin sonunda girmiş olduğu reform döneminde iki haneli oranlara ulaşan ekonomik büyümesiyle bütün dünyanın ilgisini çekmiştir ve bu serüveniyle kalkınma tartışmalarında önemli bir yere sahip olmuştur. Çin'in bu başarısı, ekonomik, siyasi ve askeri alanlarda ABD ile yarışan bölgesel ve küresel bir güç olmasını da sağlamıştır.¹ Sonuç olarak Çin'in reform tecrübesi hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından dikkat çekici olmuştur.

Ekonomik liberalizasyon konusunda Çin'in tersine "şok terapi" stratejisini uygulayan Rusya ve Doğu Avrupa ülkelerinin benzer bir başarı yakalayamamış olması Çin üzerindeki

1 Bu çerçevede en çok ilgi çeken konu, Çin'in ABD'den sonraki süper güç olacağı tartışmalarıdır. Uluslararası düzene ve güç ilişkilerine ilişkin tarihsel analizlerle bilinen Giovanni Arrighi ve takipçisi Samir Amin, Çin'in ABD'den sonraki hegemon olacağını ifade etmişlerdir. Bkz. Amin S. (2013), "China 2013", *Monthly Review*, 64/0, pp.14-33 ve Arrighi G. (2007), *Adam Smith in Beijing*, Verso, Londra ve New York.

ilgiyi daha da arttırmaktadır. Bu kadar büyük bir nüfusa sahip olan, reform döneminin başından beri ekonomik, siyasi ve toplumsal bir dönüşüm geçiren ve bunlara ek olarak bu süreçte küresel ilişkilere entegre olmanın sorunları ile mücadele eden bu ülke, iktisat tarihinin en büyük ve en istikrarlı büyüme oranlarını kaydetmeyi başarmıştır. Öte yandan ekonomik ilerlemenin yanında, başta farklı eşitsizlik türleri olmak üzere pek çok sosyoekonomik sorunun yaşandığı reform sürecinin bir kalkınma hikâyesi olup olmadığını tartışmak önem kazanmaktadır.

İkinci bölümde, makalede hedeflenen tartışmanın sunulabilmesi için 1950'lerden beri oluşturulan kalkınma teorileri kısaca gözden geçirilmektedir. Üçüncü bölümde, Çin'in 1970'lerin sonunda başlayan ve büyük bir ekonomik başarı kaydetmesini sağlayan reform dönemi, bu dönemde gerçekleşen tüm ekonomik ve toplumsal gelişmeler bağlamında değil ancak bu ülkenin önemli sorunları arasında yer alan eşitsizlikler üzerinden eleştirel bir gözle ele alınmaktadır. Dördüncü bölümde, Çin'in reform sürecinde mücadele etmek zorunda olduğu eşitsizlik türleri incelenmektedir. Böylece Çin'in reform tecrübesi, kalkınma tartışmalarında artık önemli bir yer edinmiş olan toplumsal adalet kavramı üzerinden yeniden değerlendirilmektedir. Tersinden ele alırsak, Çin reform tecrübesi ile kalkınma teorilerine ilişkin oldukça geniş iki literatür gözden geçirilerek hazırlanan bu makalede, belirli bir tanımlı olmayan ve karmaşık bir süreci ifade eden kalkınma kavramı, bu tecrübe üzerinden bir kere daha açıklanmaya çalışılmaktadır.

2. Kalkınma Teorilerine Kısa Bir Bakış

Kalkınmanın karmaşık bir süreç olduğu, Adam Smith, David Ricardo, Thomas R. Malthus ve Karl Marx gibi klasik yazarların eserlerinde ortaya konulmuştur; ancak bu konuya ilişkin sistemli literatür 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmıştır. 1950'ler ve 1960'lar boyunca etkisini gösteren Doğrusal Dönemler Büyüme Modelleri'nin en önemli teorisini Amerikalı ekonomist Walt W. Rostow, kalkınmayı her ülke için aynı evrelerin birbirini izlemesiyle tanımlamıştır. Rostow, kalkınmanın kalkış (take off) evresinin belirli bir endüstriyel altyapı oluşturulduktan ve yatırımlar belirli bir düzeye ulaştıktan sonra gerçekleşebileceğini ifade etmektedir (Rostow, 1959). 1950'li yılların ortasında kalkınmanın işgücünün verimsiz tarım sektöründen verimli endüstri sektörüne geçmesiyle sağlanacağını savunan Nobel ödüllü ekonomist W. Arthur Lewis de bir anlamda tüm ülkelerin aynı evreleri izleyerek kalkınabileceği görüşünü paylaşmıştır. Bu noktaya kadar, kalkınmanın zaman ve mekândan bağımsız tek tip bir uygulaması olduğu savunulmuştur (Adelman, 1999: 117).

1960'larda ve 1970'lerde, kalkınma eksenindeki tartışmalara, azgelişmişlik üzerine vurgu eklenmiştir. Bu çerçevede, Latin Amerika'da Bağımlılık Okulu ortaya çıkmıştır. Bu teoriye göre, uluslararası kapitalist sistem ve gelişmiş ülkeler; üçüncü dünya ülkelerinin gelişmiş ülkelere bağımlı olmasının ve azgelişmişliğin temel nedenleri olarak gösterilmiştir (Todaro & Smith, 2011:122).² Immanuel Wallerstein tarafından geliştirilen Dünya Sistemleri

2 Kaynağını geliştirmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerle olan ticari ilişkilerinde güçlerinin sürekli azaldığı ve endüstriyel ürünleri satın almak için hep daha fazla hammadde satmak zorunda kaldıkları savına dayanan Singer-Prebisch tezinden alan Bağımlılık Okulu'nun önemli teorisyenleri arasında, Fernando Henrique Cardoso, Enzo Faletto ve Andre Gunder Frank bulunmaktadır. Benzer şekilde, Neo-Marksist yaklaşımın önemli temsilcilerinden biri olan Paul Baran, *Büyümenin Ekonomi Politikası* (1957) adlı kitabında neokoloniyalizm kavramına vurgu yaparak gelişmiş ülkelerin kendi çıkarları yüzünden bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerin gelişmesini çeşitli yollarla engellediğini belirtmiştir. Celso Furtado, Arghiri Emmanuel ve Bill Warren da uluslararası ekonomik ilişkileri Marksist analizle inceleyip post-koloniyal ülkelerin kalkınmalarının önündeki sorunları ifade etmişlerdir (Kahn, 2014: 42-50).

Teorisi de bu kaynaktan beslenen daha detaylı bir analiz ortaya koymuştur (Harrison, 1988: 83-95).

Az gelişmişliği uluslararası koşullarla açıklayan yaklaşımlara karşılık olarak, 1980'lerde neoklasik yazarlar, serbest piyasa ve serbest ticaretin önemini vurgulayarak az gelişmişliğin, devlet müdahalesi ve devlet mülkiyeti gibi, verimsiz ve yanlış gördükleri politikardan kaynaklandığını göstermeye çalışmışlardır (Todaro & Smith, 2011:126-127; Dang & Pheng, 2015: 19).³ Solow Büyüme Modeline⁴ dayanan ve neoliberalizmin temeli olan bu yaklaşım, 1990'larda Uluslararası Para Fonu'nun, yaşadıkları finansal krizler sonucunda gelişmekte olan ülkelere sunduğu yapısal uyum paketleriyle uygulama alanı bulmuştur. Neoliberalizmin ana hatlarını içeren Washington Uzlaşması ve bunun dünya genelinde uygulayıcısı olan kurumların, gelişmekte olan ülkelerin krizle başa çıkma yöntemlerini tekipleştirirken yine tek bir kalkınma modeli sundukları söylenebilir. Bu çerçevede, 1980'lerin sonunda ortaya çıkan Yeni Kurumsalcı yaklaşım kalkınmada kurumların önemini vurgularken özellikle ortaya koyduğu devlet anlayışıyla ayrılmaya çalıştığı neoklasik yaklaşımdan çok da uzaklaşmamıştır (Levi, 1988; North, 1990).

1990'ların ortasında Washington Uzlaşması'ndan Post-Washington Uzlaşması'na geçiş süreci, ekonomide devlete yeniden rol verilmesi anlamına gelmiştir ve bu çerçevede devletin kalkınmadaki önemli rolü de teslim edilmiştir. Bu geçiş süreci, bir yanda gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı finansal krizler ve Asya Krizi (1997) gibi daha geniş çaplı tecrübelerin de etkisiyle gelişirken diğer yanda da bu süreçte ekonomik büyümeye ilişkin yeni teoriler ortaya çıkmıştır. 1980'lerin ortasında ve 1990'ların başında oluşturulan İçsel Büyüme Modeli ve Koordinasyon Başarısızlığı Teorisi'nin, neoliberalizmdeki bu dönüşüme paralel olarak ortaya çıktığı söylenebilir. İçsel Büyüme Modeli, ülkelerin gelişmişlik düzeyi farklarını, beşeri sermaye, teknoloji ve bilgi alanlarındaki politikalarına bağlayarak devleti kalkınma konusunun içine bir nebze almıştır.⁵ Koordinasyon Başarısızlığı Teorisi ise, piyasadaki ajanların davranışlarını ve tercihlerini koordine etmekte başarısız olabileceği ve dolayısıyla da piyasanın optimal denge noktasından farklı, herkes için iyi olmayan çoklu denge noktalarına gelebileceğini ve gerektiğinde piyasa başarısızlıklarını gidermek amacıyla kamu yatırımlarının kullanılmasının uygun olduğunu savunmuştur (Dang & Pheng, 2015: 20-21; Kahn, 2014: 22-23; Todaro & Smith, 2011:156-157, 163-164).⁶

1990'larda, kalkınma kavramının açıklamasında da önemli gelişmeler olmuştur. Amartya Sen ile Mehub Ul Haq, kalkınma kavramının makroekonomik veriler kadar insani

3 Lord Peter Bauer, Deepak Lal, Ian Little, Harry Johnson, Bela Balassa, Jagdish Bhagwati ve Anne Kruger önemli temsilcileri arasında yer almaktadır.

4 Neoklasik büyüme modeli olarak da bilinen Solow modeli, ekonomik büyüme, nüfus artışı ve eğitim yoluyla işgücünün nitelik ve nicelik olarak büyümesi, yatırımların ve tasarrufların artmasıyla sermayenin büyümesi ve modelde dışsal olarak alınan teknolojinin gelişmesine dayanmaktadır (Todaro & Smith, 2011:128-129). (Dang & Pheng, 2015: 19).

5 Önemli temsilcileri Paul Romer ve Robert Lucas olan bu büyüme modeli, neoklasik büyüme teorisinin tersine, ekonomik büyümeyi uzun dönem dengesinin sonucu olarak görmektedir (Todaro & Smith, 2011:150-151).

6 Koordinasyon Başarısızlığı Teorisi, kalkınmanın farklı faktörlerin birbirini tamamlamasına bağlı olduğunu vurgulamaktadır ve öne çıkan temsilcileri arasında Paul Rosenstein-Rodan, Ragnar Nurkse ve Albert O. Hirschman bulunmaktadır.

gelişmeye ilişkin verileri de içermesi gerektiğini savunmuşlar ve çalışmaları sonucunda İnsani Gelişme Endeksi'nin oluşmasını sağlamışlardır.⁷ İnsan refahına daha çok önem veren Sen'in yaklaşımına göre, kalkınma ekonomik büyüme ya da zenginlik artışından ibaret değildir. Kalkınma, insanların hayatlarını istedikleri gibi yaşamaları için önlerinde seçebilecekleri olanakların bulunmasıdır. Martha Nussbiam ise bu olanaklara ulaşılması konusunda bireysel özgürlükler kadar siyasi, ekonomik ve toplumsal kapasitelerin de önemini vurgulayarak Sen'in yaklaşımını genişletmiştir (Abdelhameed, 2016: 47-48).

2000'li yıllarda artan dünya nüfusu ve küreselleşmenin etkilerinin belirgin hale gelmesiyle birlikte kalkınma konusu, sosyal bilimlerin pek çok disiplinde daha geniş bir perspektifle ele alınmaya başlanmıştır. Batılı ülkelerde uygulanan kalkınma stratejilerinin gelişmekte olan ülkelere uygun olmadığı artık kesin olarak bilinmektedir (Peet & Hartwick, 2015: 309-310). Ayrıca, Rostow'un savunduğu gibi belirli evreleri geçtikten sonra her ülkenin kalkınmışlık düzeyini koruyamadığı da bilinmektedir ve bu anlamda kalkınmanın sürdürülebilirliği konusu da önem kazanmıştır. Bu gelişmelerin sonucu olarak kalkınma teorilerinin içeriğinde bulunsada odak noktası olmayan sosyoekonomik parametreler, özellikle de gelişmekte olan ülkelerin ekonomi alanı dışında kalan alanlardaki sorunları, kalkınma çalışmalarında geniş yer bulmaya başlamıştır. Bunların sonucunda ülkelerin gelişmişlik düzeyi, sadece ekonomik performanslarıyla değil, vatandaşlarının, özellikle yoksul olanların, yaşam koşullarını ne kadar iyileştirebildikleriyle değerlendirilmeye başlanmıştır. Kalkınma, artık toplumsal değişimi düzenleyebilmek için geliştirilen stratejiyi ifade etmektedir (McMicheal, 2000: 289). Bu çerçevede, yoksulluk, açlık, gelir eşitsizliği, işsizlik, nüfus artışı, doğum ve ölüm oranları, eğitim, okur-yazarlık oranı, sağlık, bölgesel eşitsizlikler, şehirleşme, kırsal kalkınma, göç, cinsiyet ayrımı, çocuk işçiliği, suç oranları, yolsuzluk ve çevre sorunları gibi konular kalkınmaya ilişkin tartışmalarda ele alınmaktadır.

Bu çerçevede, kalkınma ile toplumsal adalet arasında ilişki kuran Behrooz Morvaridi'ye göre, kalkınmanın en iyi tanımlarından biri insanların toplumsal ve ekonomik durumlarının iyileştirilmesidir. Bu iyileşme durumu, toplumsal eşitliğin sağlanmasını, gelir dağılımının adaletli olmasını, cinsiyet eşitliği, eğitim ve sağlık gibi hizmetlere erişimde fırsat eşitliğini içermektedir. Kalkınma, aynı zamanda devletlerin küresel ekonomide ve siyasette eşit haklara sahip olması anlamına da gelmektedir. Başka bir deyişle, Morvaridi'ye göre kalkınma, eşitsizliklere neden olan başlıca baskı ve eşitsizlik kaynaklarının ortadan kaldırılmasını gerektirmektedir. Bu anlamda, kalkınma siyasi, ideolojik ve zamana bağlı faktörlerden etkilenen tartışmalı bir kavramdır. Dolayısıyla tek bir kalkınma teorisinden söz edilemeyeceği gibi, kalkınmanın tek bir uygulaması da yoktur. Bu vurguya sahip olmayan teoriler, ülkelerin kendilerine özgü toplumsal ve ekonomik özelliklerini göz ardı etmiştir (Morvaridi, 2008: 8-11).⁸

1950'lerden 2000'lere kadar kalkınma kavramına ilişkin literatüre kısaca göz gezdirdikten sonra üç temel sonuca varmak mümkündür. İlk olarak, devletin ekonomik büyümedeki

7 İlk olarak 1990 yılında hesaplanan ve kişi başına düşen gelir ile eğitim ve sağlık alanlarına ilişkin verilerden oluşan İnsani Gelişme Endeksi, 0-1 arasında değer alır ve 1'e yaklaşması gelişmenin arttığı anlamına gelir.

8 Örneğin, toplumsal adalet kavramına değinmiş olan neoliberal teorisyen Friedrich August von Hayek, toplumsal adaletin sağlanması için mülkiyet hakkının, serbest piyasanın ve serbest ticaretin korunmasını yeterli görmüştür (Morvaridi, 2008: 13).

ve kalkınmadaki rolü hem teorik olarak hem de uygulamada yeniden teslim edilmiştir. İkinci olarak, her ülke için uygun olan tek bir kalkınma reçetesi bulunmadığı ve kalkınma politikalarının ülkelere özgü özelliklere ve kısıtlara göre oluşturulması gerektiği görülmüştür. Son olarak, kalkınma kavramı çerçevesinde toplumsal adalet kavramı da ön plana çıkmıştır. Bu durum, ülkelerin, uygulamada daha iyi makroekonomik performans hedeflemelerinin yanında, eşitsizliklerin ve olumsuz sonuçlarının azaltılmasına yönelik önlemlere de odaklanmaları gerektiği anlamına gelmektedir.

3. “Çin Mucizesi”

Çin, 1970’lerin sonundan itibaren reform dönemine girmesiyle birlikte bazı yıllarda iki haneli rakamlara ulaşan ekonomik büyüme oranları kaydetmiştir. Dış ticaret hacmini ve aldığı doğrudan yabancı yatırımları hızla arttırmıştır. 1997’de gerçekleşen Asya Krizi’ni ve 2008 küresel ekonomik krizini en rahat atlatan ülkelerden biridir. Çin’in son kırk yılda elde ettiği ekonomik başarı, bölgesel ve küresel bir güç haline gelmesinde önemli rol oynamıştır. Bütün bunlar, ekonomik âdem-i merkeziyetçilik, planlı ekonominin aşamalı olarak tasfiye edilmesi, piyasa mekanizmalarının etkin kılınması ve ekonominin dışa açılması anlamında “açık kapı” politikası üzerine kurulan ve reform öncesi dönem ile karşılaştırıldığında radikal bir şekilde değişmiş olan bir ekonomik strateji sayesinde başarılmıştır (Bramall, 2009: 326-327).

Öte yandan diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Çin’de de ekonomik büyümenin getirilerinin eşit bir şekilde paylaşılmadığı görülmektedir. Çin’de, gelir eşitsizliği, kent-kır açıklığı, kent-içi eşitsizlikler, kırsal alanlardaki eşitsizlikler, bölgesel eşitsizlikler, eğitim ve sağlık alanlarındaki eşitsizlikler önemli sosyoekonomik sorunlar arasında yer almaktadır. Bu nedenle, “Çin mucizesi” olarak tanımlanan reform sürecinin gerçekten bir mucizeyi işaret edip etmediğinin sorgulanması gerekmektedir.

Reform döneminin başında öncelik kırsal kalkınmaya verilmiştir. Reformun genel stratejisiyle uyumlu olarak kolektif tarım kaldırılmıştır ve Hanehalkı Sorumluluk Sistemi oluşturularak köylüye belirli oranda ürün ya da gelir karşılığında belirli bir toprak parçası verilmiştir. Tarımdaki bu gelişmelerin yanında, reform dönemi başında Köy ve Kasaba İşletmeleri (Township and Village Enterprises) kurularak kırsal endüstrileşmenin gerçekleşmesi sağlanmıştır (Meisner, 1999: 460-465). Aslında, Çin’de reform döneminin başında bu kırsal reformlar ve piyasa mekanizmalarının kısmen de olsa serbest bırakılmasıyla kırsal nüfusun ve diğer yoksul kesimin gelirlerinde artış olduğu bilinmektedir. Öte yandan, 1990’lı yılların ortasına gelindiğinde gelir artışlarının devam etmemesi yüzünden Çin’de eşitsizliklerin ve yoksulluğun arttığı gözlemlenmiştir (Nee, 1991: 272, 280; Benjamin vd., 2008: 730).

1958’de oluşturulan ve reform dönemi boyunca aşamalı olarak tasfiye edilen Hanehalkı Kayıt Sistemi (*hukou*), Çin’de işgücü hareketliliğini engellemek amacıyla kişilerin resmi olarak kayıtlı oldukları kentlerde ya da kırsal alanlarda yaşamalarını zorunlu kılmaktadır. Özellikle plan-piyasa ikili yapısının sürmesine hizmet ettiği için bu sistemin de gelir eşitsizliği, bölgesel eşitsizlikler, kent-kır açıklığı ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan eğitim ve sağlık alanlarındaki eşitsizliklerde rol oynadığını belirtmek gerekmektedir.

Kentlerde ise reform döneminin başından itibaren devlet işletmeleri reformu ön planda olmuştur. Çin devlet işletmeleri reformunun ilk evrelerinde devlet işletmeleri yöneticilerine

reform öncesi dönemde sahip olmadıkları özerklikler verilmiştir. Bu dönemde özelleştiriminin sözünün bile edilmediğini vurgulamak gerekmektedir. Özellikle 1990'ların ikinci yarısından itibaren "büyükleri elde tutmak, küçükleri bırakmak" (grasping the large, letting the small go) politikasıyla özelleştirimin ortaya çıkması sonucunda yüksek sayılarda kamu işçisi işten çıkarılmıştır (Jefferson & Rawski, 1994: 62-63, Bramall, 2009: 421-422). Bu nedenle, devlet işletmeleri reformunun Çin'in reform sürecinde hem işsizlik sorununun hem de farklı eşitsizlik türlerinin ortaya çıkmasında önemli rolü olduğunu belirtmek gerekmektedir. İşsizlik ile başa çıkmak için 1990'ların sonunda oluşturulmuş olan iş bulma merkezlerinin de bu sorunu çözmeye çok da etkin olmadığı görülmüştür (Naughton, 2007: 186). Bunlara, işgücü hareketliliğinin aşamalı olarak da olsa serbest bırakılmasının bir sonucu olarak, çoğu zaman istatistiklere yansımaya göçmen işçilerin sorunları da eklenmiştir (Sicular vd., 2008: 31).

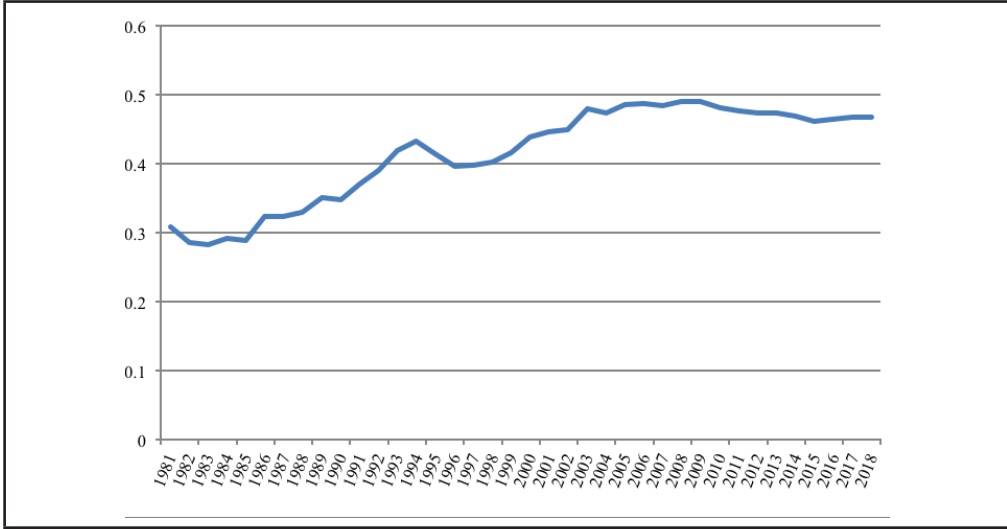
Devlet işletmeleri reformu çerçevesinde, planlama sisteminin en önemli öğelerinden biri olan çalışma birimleri (*danwei*) sisteminin aşamalı olarak da olsa tasfiye edilmesiyle işçilerin konut, sağlık, eğitim vb. haklarının ortadan kalkması da eşitsizlik ve yoksulluk sorunlarının artmasına neden olmuştur (Chen, 2007: 3). Bu sistemin ortadan kaldırılmasıyla işçiler sadece bu sosyal haklardan mahrum kalmamışlardır; aynı zamanda sistemin sağladığı hayat boyu istihdam hakkını da kaybetmişlerdir (Andreas, 2011: 2). Dolayısıyla *danwei* sisteminin tasfiyesi de Çin'de farklı türlerde eşitsizliklerin ortaya çıkmasında rol oynamıştır.

4. Çin Reform Döneminde Eşitsizlikler ve Kalkınma

Ekonomisi reformlar sonucunda hızla büyüyen ve küresel ekonomiye eklemlenen Çin aynı zamanda reform döneminin başından itibaren farklı türlerde eşitsizliklerle de karşı karşıya kalmıştır. Gelir eşitsizliği ile başlamak gerekirse Çin'in reform döneminde artan gelir eşitsizlikleri 1990'lı yılların ortalarına kadar bölgesel farklılıklardan kaynaklanmış, sonrasında ise piyasa mekanizmalarının aşamalı da olsa ekonomiye sokulmasına dayanan reform politikalarına bağlı olarak ortaya çıkmıştır (Meng, 2006:81). Reform döneminin başından itibaren bazı politikaların, hatta kalkınma açısından çok faydalı olanların bile gelir eşitsizliğinin artmasına neden olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin reform döneminin hemen başında uygulanan kırsal endüstrileşme politikası sonucu kurulan Köy ve Kasaba İşletmeleri'nde herkese istihdam sağlanamaması, kırsal alanlardaki gelir eşitsizliğinin artmasına neden olmuştur (Bramall, 2009: 456-457). Kırsal alanlarda işsiz kalmaları sonucunda kentlere göç edenler ise kentli işçilerin elde ettiklerinden çok daha az gelir elde etmektedirler. Ayrıca işin özelliklerine göre göçmen işçiler arasında da gelir eşitsizlikleri ortaya çıkmaktadır (Cai vd., 2010: 23). Üstelik göçmen işçilerin kentlilerin sahip oldukları konut yardımlarına, emeklilik haklarına ve diğer sosyal güvencelere sahip olmadıklarını da vurgulamak gerekmektedir (Lee & Selden, 2007: 13).

Gelir eşitsizliğinin, Çin hükümetinin eşitsizliklere neden olan ayrımları ortadan kaldırmayan hatta destekleyen kalkınma politikalarından kaynaklandığı ifade edilmektedir (Xie & Zhou, 2014: 6928, 6932). 2008 sonrasında, Çin hükümeti asgari ücreti ve gelir vergisine tabi olan asgari tutarı yükseltmek, tarım vergisini kaldırmak ve kırsal alanlardaki kamu hizmetlerini ve sosyal güvenlik hizmetlerini geliştirmek suretiyle gelir eşitsizliğinin bir nebze azalmasını sağlamıştır. Öte yandan bunlara ek politikaların uygulamaya konulmaması durumunda eşitsizliklerin artması kaçınılmaz görülmektedir (Jain-Chandra, 2018). Şekil 1, Çin Gini katsayısının reform döneminin başından itibaren yükseldiğini göstermektedir.

Şekil 1: Çin Gini Katsayısı

Kaynak: 1981-2002 arası Ravallion & Chen (2007), 2002 Gustafsson, Li ve Sicilar (2008), 2003-2017 arası UNICEF, <https://www.unicef.cn/en/figure-27-national-gini-index-20032017> (Erişim tarihi: 02.05.2020) ve 2018 CEIC, <https://www.ceicdata.com/en/china/resident-income-distribution/gini-coefficient> (Erişim tarihi: 02.05.2020).

Sonuç olarak Çin'in reform dönemi politikalarının sadece ekonomik büyümenin değil, aynı zamanda gelir eşitsizliklerinin de artmasına neden olduğu belirtilmektedir (Yao, 2005: 128; Meng, 2006: 65; Benjamin vd., 2008: 773; Xie & Zhou, 2014: 6928). Bu durum, Kuznets U-eğrisinin tersini işaret etmektedir ve Çin'deki gelir eşitsizliklerinin gelecekte de devam edeceği tahmin edilmektedir (Wang, 2008: 24).⁹ Aslında reform döneminde Çin, mutlak yoksulluğu düşürmek konusunda başarılı olmuştur ki bu durumu piyasa mekanizmalarının işlemeye başlamasına bağlayanlar bulunmaktadır (Qian, 2003: 297). Piyasa mekanizmalarının gelir eşitsizliğini azaltacağı görüşü çerçevesinde ise Çin'in gerçekleştirdiğinin kısmi bir reform olduğu ve siyasi kadroların piyasaya ve kaynakların dağılımına müdahale etmeyi sürdürmesi yüzünden eşitsizliklerin arttığı ifade edilmektedir (Nee, 1991: 279-280).

Çin'deki bölgesel eşitsizliklerin ve kent-kır açıklığının da benzer şekilde neoliberal politikaların yavaş, temkinli ya da kısmi bir biçimde uygulanmasına bağlanması mümkündür; ancak neoliberalizmin her ülkenin tarihsel koşullarına göre farklı bir biçim aldığı unutmamak gerekmektedir. Çin'in bölgesel eşitsizliklerinin temel nedeni neoliberal politikaların gerektiği gibi uygulanmamasından çok, kalkınmada kıyıcı bölgelere öncelik verilmesine dayanan neoliberal politikadır. Genel olarak bakıldığında, coğrafi koşullar, yabancı yatırım alma durumu, yerel sermayenin gelişmişlik derecesi, kamu işletmelerinin dağılımı, altyapı ve eğitim farklılıkları Çin'de bölgesel eşitsizliklerin nedenleri arasında yer almaktadır (Xue, 2013: 6-7). Bunların arasında elbette daha elverişli coğrafi koşullar gibi bölgelerin farklı özelliklerinden kaynaklanan faktörler bulunmaktadır. Öte yandan bölgelerarası eşitsizliklerin ortadan kalkmamasının temel

⁹ Kuznets U eğrisi, kalkınma sürecinde gelir dağılımının önce bozulacağını, gelişmişlik düzeyi artınca da düzeleceğini gösterir.

nedeni, Çin hükümetinin reform politikasının özellikle 1990'ların sonu ve 2000'lerin başına kadar iç bölgelerin aleyhine olacak derecede kıyı bölgelerinin desteklenmesi şeklinde olmasıdır.

Kıyı ve iç bölgeler arasındaki eşitsizliklerde, küresel ekonomiye eklenme amacıyla uygulanan “açık kapı” politikasının etkisiyle kıyı bölgelerinin daha çok geliştirilmesi yönünde bir strateji izlenmesi ve böylece Çin ekonomisinin uluslararası ve küresel etkilere açık hale gelmesi önemli rol oynamıştır. Açık kapı politikası sonucunda vergilerden ve diğer pek çok düzenlemeden muaf tutulan ve altyapı çalışmalarının yoğunlaştığı kıyı bölgelerinde, yatırımlar çarpıcı bir şekilde artmıştır. Özellikle reform döneminin başında, aldığı yatırımlar sayesinde hızla büyüyen kıyı bölgeleri ile Çin hükümetinden bu tarz destekler görmemiş olan iç bölgeler arasındaki eşitsizlikler artmıştır (Khan, 2005: 14; Lu & Deng, 2011: 14-19). Kıyı bölgelerin reform döneminin başında kırsal endüstrileşme konusunda da daha önde olduğu bilinmektedir (Yao vd., 2004: 161). Bir yanda iklimi, fiziki özellikleri, konumu ve Çin hükümetinden aldığı desteklerle gelişen ve daha fazla gelişmeye açık olan kıyı bölgeleri bulunurken, diğer yanda coğrafi ve ekonomik özellikleriyle birlikte siyaseten göz ardı edilmiş olan iç bölgeler bulunmaktadır (Bao vd., 2002: 94; Lu & Deng, 2011: 14-19).

Kent-kır açıklığı da reform döneminde Çin hükümetini uğraştıran önemli sorunlardan biri olmuştur. Kentlerin kırsal alanlardan daha hızlı geliştiği anlamına gelen kent-kır açıklığı, Çin kırsal alanlarının hem gelir seviyesi gibi ekonomik verilerde hem de eğitim ve sağlık gibi toplumsal gelişmeye ilişkin verilerde kentlerin gerisinde olduğunu göstermektedir. Kent-içi eşitsizliklere bakıldığında, başlarda kırsal alanlara göre daha az olan kentlerdeki gelir eşitsizliği, özellikle reform sürecinde kamu işletmelerinden yoğun bir şekilde işçi çıkarılması sonucunda artmıştır. Kırsal alanlarda ise reform döneminde ortaya çıkan tarım dışı gelir ve istihdam olanaklarının bölgesel olarak eşit dağılımı sağlanamamıştır (Khan & Riskin, 2001: 152).

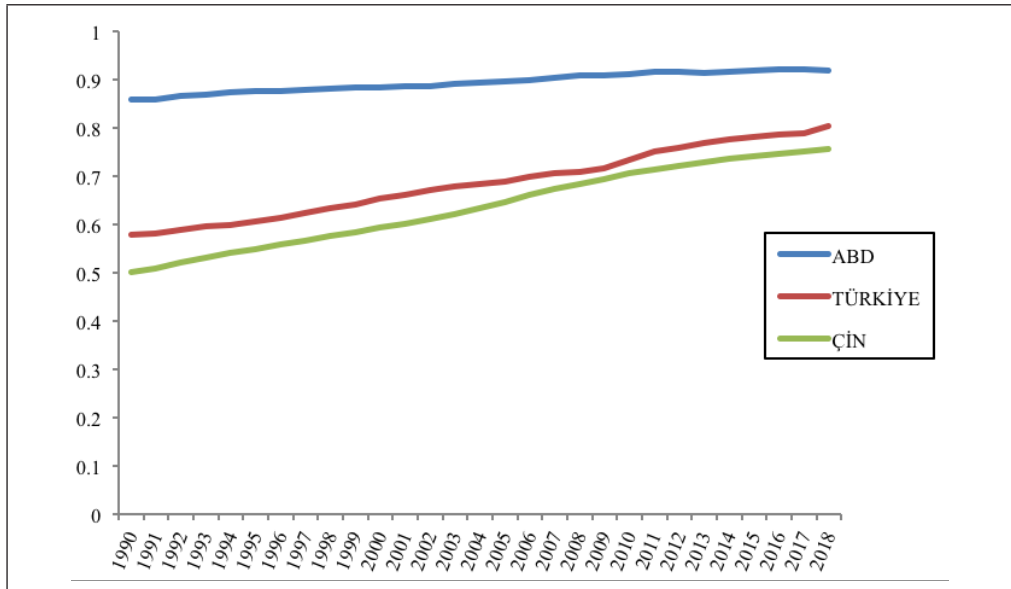
Reform döneminin başından itibaren kişi başına düşen gelir hem kentlerde hem de kırsal alanlarda yükselmiştir; ancak 1990'ların sonlarından itibaren alınan önlemlere rağmen kentlerdeki yükseliş daha hızlı olmuştur (Çin İstatistik Yıllıkları, 1978-2018). Bu spesifik önlemler ve Hu Jintao dönemine (2003-2013) damgasını vuran “ahenkli toplum” (harmonious society) anlayışı, eşitsizliklerin, ekonomik büyümenin sürdürülmesi, toplumsal huzurun ve siyasi meşruiyetin korunması açısından yaratacağı sorunların Çin hükümeti tarafından fark edilmiş olduğunu göstermektedir. Öte yandan bu farkındalık, kent-kır açıklığını kapatamadığı gibi Çin'in karşı karşıya olduğu diğer eşitsizlik türlerini ortadan kaldırmak için de yeterli olmamıştır. Yine bu çerçevede 1999 yılında yürürlüğe konulan Batı Bölgesini Kalkındırma Programı'nın Çin'deki bölgesel eşitsizlikleri ortadan kaldırdığını iddia etmek de pek mümkün değildir.¹⁰ 2018 yılında bile kıyı bölgelerinin gayrisafi bölgesel hasılasının iç bölgelerinkinden yaklaşık 10 trilyon yuan (yaklaşık 1,4 trilyon ABD doları) daha fazla olması bölgesel eşitsizliklerin sürdüğünün kanıtlarından sadece biridir (Çin İstatistik Yıllığı 2019). Bununla birlikte, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını kapsayan büyük bir proje olmasının yanında, kara hattının büyük bir bölümü batı bölgesinden geçen Bir Kuşak Bir Yol projesinin bölgenin kalkınmasına katkıda bulunmak anlamında daha iyi bir performansa sahip olması beklenmektedir.

Çin, reform döneminde eğitim ve sağlık alanlarında da eşitsizliklerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Aslında, yoksulluk konusunda olduğu gibi, mutlak verilere bakıldığında

10 Genel olarak Çin, doğu, batı ve merkez olmak üzere üç bölgeye ayrılmaktadır.

Çin'in reform döneminde eğitim ve sağlık alanlarında da ilerleme gösterdiği bilinmektedir (Yao, 2005: 72). Öte yandan, özellikle eğitim alanındaki eşitsizliklerin yüksek olduğu toplumlardan biridir. Aslında Çin, reform döneminin başından itibaren İnsani Gelişme Endeksi'nin tüm bileşenlerinde, özellikle de eğitimde, ilerleme göstermiştir. 1980'lerde düşük insani gelişme kategorisinde yer alan ve 1995'te orta seviyeye ulaşan Çin, 2008'de dünya ortalamasını geçmiştir. 1990'larda insani gelişme açısından düşük seviyede olup yüksek seviye kategorisine geçebilen tek ülke Çin olmuştur (UNDP, 2016: 23-24, 195). Öte yandan 2018 yılında, 0,758 değerinde olan İnsani Gelişme Endeksi ile ancak 85. sırada yer almıştır. Aynı yıl için Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi ise 0,636 değerindedir (UNDP, 2019: 323).¹¹ Çin'in insani gelişme konusunda reform döneminin başından itibaren ilerleme kaydettiği açıktır. Ancak İnsani Gelişme Endeksi'nin bu alandaki performansı ölçmede ne derece başarılı olduğuna ilişkin eleştiriler bir yana, bu dönemde ekonomik ve siyasi gücünü bu kadar arttırmış olan bir ülke için bu alandaki performansın yeterince iyi olmadığı iddia edilebilir. 1990'dan itibaren ABD, Türkiye ve Çin'e ait İnsani Gelişme Endeksi değerlerini karşılaştıran Şekil 2 de benzer bir sonuca işaret etmektedir.

Şekil 2: İnsani Gelişme Endeksi

Kaynak: UNDP (2019), <http://hdr.undp.org/en/data>, (Erişim tarihi: 02.05.2020)

Reform sürecinde refah hizmetlerinin kamu işletmeleri tarafından sağlanmasına son verilmesi, eğitim ve sağlık alanlarındaki eşitsizliklerin artmasında önemli rol oynamıştır. Bununla birlikte, artan bölgesel eşitsizlikler, sağlık ve eğitim alanlarındaki eşitsizliklerin de artmasına neden olmuştur ve bunlar arttıkça da bölgesel eşitsizlikler daha da çok artmıştır

11 Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi, bir ülkenin eğitim, sağlık ve gelir konusundaki gelişmelerinin yanında bu alanlardaki gelişmelerin vatandaşlar arasındaki dağılımının da dikkate alınmasıyla hesaplanır. <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf>

(Hannum & Wang 2007; Zhang & Kanbur, 2007; Li & Zhu, 2008). Bu durum, okuma-yazma bilmeme oranı gibi bazı temel göstergeler için bile geçerlidir. Reformun başlamasından kırk yıldan fazla süre geçmiş olmasına rağmen, Çin'in iç bölgelerindeki okuma-yazma bilmeme oranı kıyı bölgeler ile karşılaştırıldığında yüksektir (Çin İstatistik Yıllığı 2018). Artan işgücü ihtiyacına paralel olarak Çin'de üniversite mezunlarının sayısı yirmi yıl öncesine göre 10 kat artmıştır; ancak yükseköğrenime ulaşma konusunda bölgeler, kentler ile kırsal alanlar ve zenginler ile fakirler arasındaki farklar giderek büyümüştür. Örneğin, batı bölgesinde yer alan Guangxi eyaletinde üniversiteye gidebilecek yaşta nüfusun ancak yüzde 19'u bir yükseköğrenim kurumuna kayıt olabilirken bu oran Şangay'da yüzde 70'tir (Trivedi, 2018).

Kent-kır açıklığı ile eğitim ve sağlık alanlarındaki eşitsizlikler arasında da birbirini besleyen bir ilişki bulunmaktadır. Örneğin reform döneminin başından itibaren bebek ölüm oranı kentlerde olduğu gibi kırsal alanlarda da düşmüştür; ancak 2017 yılına gelindiğinde kırsal alanlardaki bebek ölüm oranı kentlerdekinin neredeyse iki katı kadardır (Çin İstatistik Yıllığı 2018). Bu sonuçların, Çin hükümetinin en azından 1990'ların sonuna kadar kıyı bölgelerin ve kentlerin öncelikli olarak kalkınması yönünde bir politika tercihi olmasından kaynaklandığını belirtmek önemlidir. Bunun yanında, gelir eşitsizliği ile eğitim ve sağlık alanlarındaki eşitsizliklerin karşılıklı ilişkisini de göz ardı etmemek gerekmektedir (Zhao, 2006: 461).

Bu çalışmanın başında kalkınma kavramına ilişkin çizilen kısa teorik çerçevede birtakım sonuçlara varılmıştı. Çin reform tecrübesi bu sonuçlar çerçevesinde değerlendirildiğinde, öncelikle devletin süreçte önemli rol oynadığının açık olduğunu belirtmek gerekmektedir, hatta bu durumu şiddetle eleştirenler olmuştur. Bu tecrübenin çoğu zaman “Çin’e özgü” ifadesiyle ele alınması da her ülkenin farklı kalkınma reçetesine sahip olduğu şeklindeki sonucu doğrulamaktadır. Toplumsal adaletin kalkınmada ön plana çıkması durumu ise Çin reform tecrübesi söz konusu olduğunda tartışmalı hale gelmektedir. Plan-piyasa ikileminde de olsa küresel ekonomiye eklemlenme ve bazı neoliberal politikaların benimsenmesiyle, eşitsizliklerin artması pahasına ekonomik ilerleme sağlanması reform döneminin başında temel strateji olmuştur. 2000'li yılların başından itibaren ekonomik parametrelerle birlikte sosyoekonomik olgulara da önem vermenin ekonomik başarının sürdürülebilirliği açısından önemli olduğunun Çin hükümeti tarafından fark edilmesiyle eşitsizlikler ile mücadele eden politikalar geliştirilmeye başlanmıştır. Ayrıca tek parti sistemine dayanan Çin siyasi rejiminin meşruiyetinin, kalkınmanın sürdürülebilirliğine dayandığını da vurgulamak gerekmektedir.

Çin hükümetinin eşitsizlikleri azaltmak ya da önlemek amacıyla uyguladığı politikalar eşitsizlikleri ortadan kaldıramamıştır. Bu nedenle Çin, ekonomik başarılarına rağmen kişiler, cinsiyetler, bölgeler, kentler ile kırsal alanlar arasındaki farklı türlerdeki eşitsizlikler yüzünden gelişmişlik düzeyi sorgulanacak bir ülke durumundadır. Bu durum, Morvaridi'nin vurguladığı toplumsal eşitliği pek çok farklı alanda sağlayamamış olan Çin reform döneminin gerçekten bir “mucize” olup olmadığını tartışmalı hale getirmektedir. Ayrıca Çin, 1970'lerin sonundan itibaren sadece ekonomik düzenlemelere odaklanmış ve siyasi reform yapmayı reddetmiştir. Bu nedenle, kalkınma anlayışının son durumda demokratikleşmeyi de içermesinin Çin reform tecrübesi söz konusu olduğunda pek bir anlamı olmamaktadır. Küreselleşme konusunda başarılı ülkelerden biri olan Çin'de, ekonomik kalkınma konusunda etkin olan son derece müdahaleci bir devlet görülse de bu etkinliği, toplumsal adalet ile sivil ve siyasi hakların korunması konusunda

görmek mümkün değildir (Morvaridi, 2008: 110). Çin'in bu durumunda da, Nussbiam'ın genel olarak belirttiği gibi siyasi, ekonomik ve toplumsal kapasiteleri rol oynamıştır.

5. Sonuç

Çin, 1970'lerin sonundan itibaren kaydettiği ekonomik başarı ile bütün dünyanın ilgisini çekmiştir. Aynı zamanda Çin'in önemli bir bölgesel ve küresel güç haline gelmesinde rolü büyük olan bu başarının, Çin'de eşitsizliklerin azalmasını sağladığını ise söylemek mümkün değildir. Çin'in bu dönemde kaydettiği makroekonomik performansın bir ekonomik başarı olduğu konusunda herkes hemfikirdir. Öte yandan eşitsizliklerin azaltılması ve toplumsal adaletin sağlanması, kalkınma sürecinin olmazsa olmaz öğeleri arasında görülmelidir ki Çin'in reform tecrübesini tartışmalı hale getiren bu anlamda başarının yakalanamamış olmasıdır. Bir kısmı reform öncesi dönemde de var olmakla birlikte, Çin, reform döneminin başından itibaren gelir eşitsizliği, kent-kır açıklığı, kent-içi eşitsizlikler, kırsal alanlardaki eşitsizlikler, bölgesel eşitsizlikler, eğitim ve sağlık alanlarındaki eşitsizlikler başta olmak üzere pek çok eşitsizlik türüyle karşı karşıya kalmıştır. Dolayısıyla siyasi, ideolojik ve tarihsel koşullara göre, hem zamana hem de mekâna özgü olarak şekillenen kalkınma kavramı da, Çin reform dönemi çerçevesinde ele alındığında daha da tartışmalı hale gelmektedir.

Kalkınma üzerine yapılan tartışmaların geldiği nokta göstermektedir ki ekonomik büyüme, kalkınmanın gerçekleşmesi için gerekli olsa da, yeterli değildir. Bütün ülkelerin aynı evreleri izleyerek ve sonuçta aynı noktaya ulaşarak kalkınmanın gerçekleşeceğini savunan ve devleti kalkınma sürecinin dışında tutan teorilerden, kalkınmayı toplumsal eşitliğin, adaletli gelir dağılımının, cinsiyet eşitliğinin ve eğitim ve sağlık gibi hizmetlere erişimde fırsat eşitliğinin sağlanmasını içeren bir süreç olarak tanımlayan yaklaşımlara ulaşılmıştır. Artık kalkınma sadece ekonomi ile ilgili bir mesele olarak görülmemektedir. Kalkınmanın, toplumsal ve siyasi faktörler tarafından da belirlendiği ortaya konulmuştur.

Bu çerçevede, Çin'in durumu değerlendirildiğinde, küresel ekonomiye eklenmenin ve neoliberal politikaların benimsenmesinin sonuçlarından biri olarak özellikle reform döneminin ilk yarısında ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi amacıyla eşitsizlikler görmezden gelinmiştir. Eşitsizliklerin ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğine, toplumsal ve siyasal istikrara zararlarının açıkça görülür hale gelmesiyle, Çin hükümeti 1990'ların sonlarında çeşitli önlemler almaya başlamıştır. Özellikle 2008'den itibaren yaşanan küresel ekonomik krizin sonucunda, yatırıma ve dış pazarlara dayalı olan kalkınma modelini iç tüketimin artırılması yönünde dönüştürme çabaları içine giren Çin açısından eşitsizliklerin azaltılması bir kat daha önem kazanmıştır. Çin hükümetinin bu dönemde eşitsizliklere karşı aldığı önlemler ile gelir eşitsizliği, bölgesel eşitsizlikler kent-kır açıklığı, eğitim ve sağlık alanlarındaki eşitsizlikler gibi göze çarpan eşitsizlik türlerinin ortadan kaldırıldığını iddia etmek mümkün değildir. Son durumda, kalkınma anlayışı çerçevesinde toplumsal adalet ile birlikte siyasi hakların korunması gerektiği de vurgulanmaktadır. Çin'in bu anlamdaki performansının en azından ekonomik performansı kadar iyi olmadığı da açıktır. Bu nedenle, Çin'in reform tecrübesinin kalkınma tartışmaları çerçevesinde ekonomik sonuçları kadar siyasi ve toplumsal sonuçları da ele alınarak yeniden gözden geçirilmesi önem kazanmaktadır.

Kaynakça

- Abdelhameed, I. M. (2016). Social justice in development studies literature. Historical concept analysis. *European Journal of Sustainable Development*, 5(4), 41-50.
- Adelman, I. (1999). Fallacies in development theory and their implications for policy. In Meier G. M., Stiglitz J. E.(Eds.), *Frontiers of development economics: The future in perspective*, (pp. 103-134). ABD: World Bank
- Andreas J. (2011). Expropriation of workers and capitalist Transformation in China. *China Left Review*, 4, <http://chianaletreview.org/?p=477> accessed June 22, 2019
- Amin, S. (2013). China 2013. *Monthly review*, 64/10, 14-33. Retrieved August 30, 2019, from <http://monthlyreview.org/2013/03/01/china-2013>
- Arrighi, G. (2007). *Adam Smith in Beijing*. Verso, Londra ve New York.
- Baran, P. (1957). *The political economy of growth*. New York: Monthly Review Press.
- Bao, S., Chang, G. H., Sachs, J. D., Woo, & W. T. (2002). Geographic factors and China's regional development under market reforms, 1978–1998. *China Economic Review*, 13(1), 89-111.
- Benjamin, D., Brandt, L., Giles, J., & Wang, S. (2008) Income inequality during China's economic transition. In Brandt, L., & Rawski, T. G. (Eds.), *China's great economic transformation* (pp. 729-775). New York: Cambridge University Press.
- Bramall, C. (2009). *Chinese economic development*. Londra ve New York: Routledge
- Cai, F., Wang, D., & Du, Y. (2002). Regional Disparity and economic growth in China, the impact of labor market distortions, *China Economic Review*, 13(2-3), 197-212.
- CEIC (2020). <https://www.ceicdata.com/en/china/resident-income-distribution/gini-coefficient> (Erişim tarihi: 02.05.2020)
- Chen, Z. (2007). Measuring the poverty lines for urban households in China: An equivalence scale method. In Fleisher, B. M., Li, H., & Song, S. (Eds.), *Market development in China-Spillovers, growth and inequality* (pp. 3-24). ABD: Edward Elgar.
- Çin Ulusal İstatistik Bürosu, Çin İstatistik Yıllıkları. <http://www.stats.gov.cn/english/statisticaldata/annualdata/>
- Dang, G., & Pheng, L. S. (2015). *Infrastructure investments in developing economies*. Singapore: Springer Science and Business Media.
- Gustafsson, B., Li, S, & Sicular T. (2008). Inequality and public policy in China. In Gustafsson, B., Li, S, & Sicular T. (Eds.), *Inequality and public policy in China: Issues and Trends* (pp. 1-34). ABD: Edward Elgar.
- Hannum, & E., Wang, M. (2007). Geography and educational inequality in China. In Fleisher, B. M., Li, H., & Song, S. (Eds.), *Market development in China-Spillovers, growth and inequality* (pp. 3-24). ABD: Edward Elgar.
- Harrison, D. (1988). *The sociology of modernization and development*, Londra ve New York, Routledge
- Jain-Chandra, S. (2018). *Chart of the week: Inequality in China*. Retrieved June 21, 2019, from https://blogs.imf.org/2018/09/20/chart-of-the-week-inequality-in-china/?utm_medium=email&utm_source=govdelivery
- Jefferson, G.H., & Rawski, T.G. (1994). Enterprise reform in Chinese industry. *Journal of Economic Perspectives*, 8/2, 47-70
- Kahn, S.R. (2014). *A history of development economics thought*. Londra ve New York: Routledge.

- Khan, A. R. (2005). *Inequality and poverty in China in the post-reform period: An overview*. <http://www.azizkhan.net/ChinaBagchiFest.pdf>
- Khan, A. R., & Riskin, C. (2001). *Inequality and poverty in China in the age of globalization*. New York: Oxford University Press.
- Lee, C. K., & Selden, M. (2007). China's Durable Inequality: Legacies of Revolution and Pitfalls of Reform. *The Asia-Pacific Journal*, 5 (1), 1-19.
- Levi, M. (1988). *Of rule and revenue*. California: University of California Press.
- Li H., & Zhu Y. (2008). Income, income inequality and health: Evidence from China. In Wan, G. (ed.), *Understanding inequality and poverty in China-methods and applications* (pp. 137-172). New York: Palgrave Macmillan.
- Lu, Z., & Deng, X. (2011). China's Western Development Strategy: Policies, Effects and Prospects. *MPRA Paper*, 35201
- McMicheal, P. (2000). *Development and social change: A global perspective*. California: Sage, Pine Forge Press.
- Meisner, M. (1999). *Mao's China and after, history of the people's republic*, New York: The Free Press
- Meng, X. (2006). Economic restructuring and income inequality in urban China. In Shi, L. & Sato, H. (Eds.), *Unemployment, inequality and poverty in urban China* (pp. 65-89). Londra & Newyork: Routledge.
- Morvaridi, B. (2008). *Social justice and development*. New York: Palgrave Macmillan.
- Naughton, B. (2007). *The Chinese economy: Transitions and growth*. Cambridge: The MIT Press.
- Nee, V. (1991). Social inequalities in reforming state socialism: Between redistribution and markets in China. *American Sociological Review*, 56, 267-282.
- North, D. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge: Cambridge University Press
- Peet, R. & Hartwick, E. (2015). *Theories of development, contentions, arguments, alternatives*. Newyork & Londra: The Guilford Press.
- Qian, Y. (2003). How reform worked in China. In Rodrik, D. (ed.), *Analytic narratives on economic growth* (pp. 297-333). ABD: Princeton University Press.
- Ravaillon, M., & Chen, S. (2007). China's (unewen) progress aganist poverty. *Journal of Development Economics*, 82, 1-42.
- Rostow, W. W. (1959). The stages of economic growth. *The Economic History Review*, 12/1, 1-16.
- Sen, A. (2000). *Development as freedom*. New York: Alfred A. Knopf.
- Sicular, T., Ximing, Y., Gustafsson, B., & Li, S. (2008). The urban-rural income gap and income inequality in China. In Wan, G. (ed.), *Understanding inequality and poverty in China-methods and applications* (pp. 137-172). New York: Palgrave Macmillan.
- Todaro, M. P., & Smith, S. C. (2011). *Economic development*. ABD: Pearson.
- Trivedi, A. (2018). *China's racing to the top in income inequality*. Retrieved April 30, 2019, from <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2018-09-23/china-s-racing-to-the-top-in-income-inequality>
- UNDP (2016). *China human development report*. Retrieved June 12, 2019, from <http://hdr.undp.org/en/content/national-human-development-report-2016-china>
- UNDP (2018). *Human development indices and indicators- 2018 statistical update*. Retrieved June 1, 2019, from http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update.pdf

- UNDP (2019).<http://hdr.undp.org/en/data>. Erişim tarihi: 12.07.2019
- UNDP (2019). http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/CHN.pdf. Erişim tarihi: 21.08.2019
- UNICEF (2019). <https://www.unicef.cn/en/figure-27-national-gini-index-20032017>. Erişim tarihi: 08.08.2019
- Wang, X., (2008). Income inequality in China and its influencing factors. In Wan, G. (ed.), *Inequality and growth in modern China*. New York: Oxford University Press.
- Xie, Y., & Zhou, X. (2014). Income inequality in today's China. *PNAS*, 111/19, 6928-6933.
- Xue, J. (2013). *Income inequality in China*. World Economics Association (WEA) Conference Paper, No.3, 27 Mayıs-12 Temmuz
- Yao, S. (2005). *Economic growth, income distribution and poverty reduction in contemporary China*. Londra & New York: Routledge.
- Yao, S., Zhang, Z., & Hanmer, L. (2004). Growing inequality and poverty in China. *China Economic Review*, 15 (2), 145-163.
- Zhang, X., & Kanbur, R., (2007). Spatial inequality in education and health care in China. In Fleisher, B. M., Li, H., & Song, S. (Eds.), *Market development in China-Spillovers, growth and inequality* (pp. 3-24). ABD: Edward Elgar.
- Zhao, Z. (2006). Income inequality, unequal health care access and mortality in China. *Population and Development Review*, 32/3, 461-483.